

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

DOKTORI DISSZERTÁCIÓ
(Tézisek)

BODÓ-LUKÁCS CSILLA

**SZÉKELYFÖLDI KÖZÉPISKOLÁSOK ANYANYELVI TUDATA ÉS
ANYANYELVHASZNÁLATA SZOCIOLINGVISZTIKAI
MEGKÖZELÍTÉSBEN**

Magyar Nyelvtudományi Doktori Program

Témavezető:
Dr. Kiss Jenő MHAS.

Budapest
2012

1. Az értekezés tárgya

Értekezésemben azokkal a dialektológiai és szociolingvisztikai problémákkal foglalkozom, amelyek a nyelvjárási elsődleges anyanyelvváltozatú, illetőleg nyelvjárási háttérű, környezetű tanulók nyelvi/nyelvjárási (identitás)tudatával, tudatosságával függnek össze. A nagyon is összetett nyelvi tudatot a nyelvhasználati jellemzők, valamint az adatközlők nyelvi attitűdje, értékítélete alapján tanulmányozom – szociológiai változók mentén.

A magyar nyelv megőrzése szempontjából Székelyföld – az anyaország határain túli kisebbségi közösségek közül – a legszerencsésebb, hiszen tömbmagyarság él ezen a vidéken. Ebben a nyelvi környezetben – a szórványhelyzetben élőkhez viszonyítva – a román anyanyelvűekkel kevesebb a kontaktuslehetőség, az itt élő magyarság sokkal kisebb mértékben sajátította el, ismeri és használja az államnyelvet. Ugyanakkor ezen peremrégióra, a magyar nyelv „központjától” földrajzilag távoli fekvése miatt is, a lassúbb magyar nyelvi fejlődés jellemző (l. Péntek 2001: 63, 2003: 125): a köznyelv területi és társadalmi lefedettsége eltérő és részleges; a lakosság jelentős része nemcsak őrizője, hanem napjainkban is aktív használója a székely nyelvjárásnak (vö. Péntek 1999a: 41–2, 1999b: 49). Szóbeli és írásbeli megnyilvánulásaikban egyaránt megtapaszthatók, eltérő mértékben ugyan, az államnyelvi interferencia jelenségek és a nyelvjárási elemek is. Kutatásomban ez utóbbiak vizsgálatára fókuszálok, azonban nem korpuszelemzést végzek, hanem – kiragadva a székely népesség egészéből a felnövekvő nemzedékek rétegcsoportját, és pedig a középiskolás tanulókat – azt tanulmányozom, hogy metanyelvi kompetenciájuk mit árul el nyelvi/nyelvjárási komfortérzetükről és székely identitásukról.

A problémafelvetés fontosságát azon nyelvi tény igazolja, mely szerint kisebbségi beszélőközösségekben az anyanyelv jövője múlhat a nyelvhasználók nyelvi tudatosságán, nyelvi/nyelvjárási attitűdjén (l. Sándor K. 1995: 135; Lanstyák 1998: 37; Gereben 1999: 220; Kiss 1990a: 41, 2001: 251–2, 2004: 233, 2010: 388; Kožík 2004: 93; Minya 2005: 22), hiszen sok esetben a nyelvjárás az egyetlen biztosan birtokolt anyanyelvi változat. Ilyen körülmények között a nyelvjárás megbélyegzése az anyanyelv stigmatizálását jelenti, amelynek előbb vagy utóbb – az anyanyelvmegtartás szempontjából – egyértelműen negatív körülményei lesznek. Ez halmozottan igaz a felnövekvő nemzedékre, az önmaga identitását kereső fiatal korosztályra.

Vizsgálatom alapsokaságát székelyföldi középiskolások alkotják. Egyrészt azért választottam ezt a rétegcsoportot, mivel figyelmem a következő jelenségekre irányult: hogyan élnek meg a faluról városi középiskolába kerülő diákok a nyelvhasználati különbségeket, illetve a városi diákok hogyan viszonyulnak nyelvjárásban beszélő társaikhoz; másrészt, mivel ebben az életszakaszban már nagymértékben stabilizálódott nyelvi értékítéletük (Felde 1992: 177; Szász Mónika 1995: 39; Kiss 1996a: 139, 1996b: 404, 1998: 257; Gombert 1997; Tolcsvai Nagy 1998a: 20; Lőrik 2006), hiteles képet kapok a tényleges nyelvi viselkedésükről, a nyelvi érték- és előítélet-struktúráikról.

Ezek a tanulók iskolázási körülményeik folytán gyakran kerülhetnek olyan helyzetbe, amelyben anyanyelvváltozatuk miatt pozitív, illetve negatív élmény érheti őket, s ez döntően befolyásolhatja saját nyelvváltozatukhoz való viszonyulásmódjukat. A megkérdezett tanulók több nyelvváltozat „ütközőzónájában” (Kiss 1996a: 139, 2004: 231) élnek: az anyanyelvjárásnak, a köznyelvnek, valamint az ifjúsági nyelvnek a találkozási pontján. Az oktatásban mindebből kettőnek van kiemelt jelentősége: a vernakulárisnak, jelen esetben a székely nyelvjárásnak, valamint a nyelv fő változatának, a köznyelvnek.

A kutatás elsődleges célkitűzése feltérképezni azon „külső” és „belső” tényezők halmazát, amelyek befolyásolják a székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatának

kialakulását, különös tekintettel a nyelvhelyességi, a nyelvjárási és a nyelvi változásokkal, valamint változatokkal kapcsolatos hiedelmek, előítéletek, attitűdök feltárására.

Adaptálva a szociálpszichológiai megközelítésű – Howard Giles és munkatársai által az 1970-es években kidolgozott – etnolingvisztikai vitalitás fogalmát (vö. a moldvai magyar–román kétnyelvű beszélőközösségekre vonatkoztatva a „nyelvi vitalitás” és „beszélőközösségi vitalitás” fogalmakat, Bodó 2004: 154, 2007: 124), azt törekszem megragadni, hogy a székely diákok metanyelvi megnyilvánulásaiban mennyire érzékelhető és milyen erősségű a nyelvjárási vitalitás. Giles és munkatársai szerint egy etnolingvisztikai csoport életképességét úgy lehet definiálni, mint „ami egy csoportot nagy valószínűséggel arra késztet, hogy a csoportközi helyzetekben elkülönülő és cselekvő közösségi entitásként viselkedjen” (1977: 308; vö. Gereben 1998: 113–27; Péntek 2007: 92; Hires-László 2009: 47–8; Gál 2010). Ezen elméleti alapvetésből kiindulva a nyelvi vitalitás analógiájára igyekszem feltárni a székely fiatalság azonosságérzését, ön- és csoportidentitását a vernakuláris nyelvváltozat használata és megítélése tükrében (vö. Kiss 1990b: 61, 1996a: 142, 2002: 141; Crystal 1998: 23–4; Tolcsvai Nagy 1998b: 37; Sándor K. 2001: 19–20; P. Lakatos–T. Károlyi 2009: 74; Wardhaugh 2005: 36).

A kisebbségi anyanyelv-megőrzés szempontjából elengedhetetlen elemeznünk mindazon tényezők együttesét, amelyek a helyi anyanyelvváltozat különböző beszédhelyzetekben történő használatát vagy éppenséggel mellőzését erőteljesen meghatározzák. Minél változatosabb kontextusokban és sűrűbben használják ezt a változatot (l. Bradley 2002: 1–10), illetőleg biztosított a folytonosság, vagyis a generációközi nyelvváltozat-/nyelvátadás, annál nagyobb egy beszélőközösség helyi nyelvváltozatának relatív vitalitása. Székelyföld rurális berendezkedéséből adódóan is, a jellemzően nyelvjárási háttérű, környezetű középiskolások tájnyelvi megnyilvánulásainak gyakorisága, intenzitása fokmérője lehet a székely közösség vitalitásának.

Vizsgálattal az alábbi kérdésekre keresem a választ:

- Hogyan viszonyulnak anyanyelvükhöz, a különböző nyelvváltozatokhoz, saját nyelvjárásukhoz, illetve a nyelvjárásban beszélőkhöz a nyelvjárási elsődleges anyanyelvváltozatú székelyföldi 14–18 éves fiatalok?
- Milyen tényezők (sztereotípiák, saját tapasztalat stb.), valamint mely szociológiai változók befolyásolják jelentősen nyelvi értékítéletüket?
- Mennyire tudatos a 9. és 12. osztályosok számára a nyelvhasználat nyelvjárási és köznyelvi változatának elkülönülése, egybefonódása? Melyik nyelvváltozat használatát tartják helyénvalónak bizonyos beszédhelyzetekben? Melyiket használják gyakrabban és milyen környezetben? Képesek-e a kódváltásra? Milyenek élnak a tanulók tudatában a különféle nyelvhasználati minták? Mely nyelvi elemeket tartják nyelvjárásuk jellemző sajátosságainak?
- Hogyan alakul a nyelvi tudat 14–18 évesek körében? A szabálykövetés (normatudatosság) mennyire jelenik meg következetesen és hitelesen válaszaikban? A pedagógusok, de különösen a magyartanárok, milyen szerepet töltenek be tanítványaik nyelvi tudatosságának kialakításában?
- A székely diákok a tájnyelvet értéknak, avagy elavult nyelvváltozatnak tekintik?

Ilyen és hasonló kérdésekre keresem a választ a disszertációmban, s ezzel némiképp hozzájárulok az érintettek véleményének közvetítéséhez, illetve feltárhatom a székelyföldi fiatalság nyelvi/nyelvjárási tudatosságát, nyelvi identitását, nyelvi mentalitását és nyelvhasználati szokásait.

Különös hangsúlyt kap azon sztereotípiák, előítéletek, lelki tényezők előcsalogatása, amelyek a székelyföldi magyarság (és implicite a vizsgált középiskolások) kollektív tudatában jelen vannak, és amelyek az anyanyelvhasználók önazonosságát, csoporttagságát, nyelvi identitástudatát, alkalmazkodóképességét (vö. Hunyady 1996: 107; Schöpflin 1998: 15–27;

Hódi 2006: 16–20; Czibere 2008: 78; Zelliger 2008: 79–83) erőteljesen befolyásolják globalizálódó világunkban. Azt is igyekszem feltérképezni, hogy Székelyföldön az egyes kistérségek fiatalosságának nyelvi/nyelvjárási tudatossága mutat-e szignifikáns különbséget, illetve melyek azok a székelyföldi kistérségek, amelyeknek beszélőire erőteljesebb lokális és regionális nyelvi identitástudat jellemző.

2. Az értekezés felépítése és szerkezete

Az empirikus kutatás fókuszában a székelyföldi középiskolások anyanyelvi tudata és anyanyelvhasználata áll. E köré csoportosul a jelenségek körét árnyaló, körülíró kérdések vizsgálata.

A disszertáció öt fő fejezetből áll. Az általános bevezető rész után, a jelen kutatás szükségességét, tudományos beágyazottságát bemutató, a nyelvi tudat vizsgálatára irányuló korábbi anyaországi és határon túli (kiemelten az erdélyi) kutatások rövid összefoglalása következik. E fejezetben kerül sor az értekezés kulcsfogalmainak definiálására.

A második szerkezeti egység a 2003–2006 között lefolytatott vizsgálat menetének leírásával, gyakorlati problémáival, az adatfelvétel körülményeivel, a gyűjtési módszerrel, valamint a vizsgálati minta területi lokalizálásának és szociológiai változóinak ismertetésével foglalkozik.

A tényleges adatelemzés, a harmadik fejezettel kezdődően, a következő – egymás között átjárható – tematikus egységekben kerül bemutatásra:

- A különböző, elsősorban területi nyelvváltozatokhoz és beszélőikhez való viszonyulásmód jellemzői; az adatközlők nyelvi érzékenységének feltárása a tájnyelvi eltérések felismerésében; a médiaszereplők, az idősek/fiatalok és a nyelvváltozat-változtatók beszédmódjának megítélése;
- Egyéni anyanyelvhasználati szokások, nyelvhasználati tudatosság, metanyelvi tudás a standard–vernakuláris nyelvváltozat tükrében.

A tulajdonképpeni adatértelmezést, fejezetenként, a főbb eredmények összefoglalása zárja.

Az elméleti háttéranyag kifejtésekor – a teljesség igénye nélkül – a nyelvi normatudat, a nyelvi/nyelvjárási attitűd és a nyelvhasználat viszonyát próbálom bemutatni.

Mivel a kisebbségben élő magyarság identitása, életképessége elsősorban az anyanyelvhez, anyanyelvjáráshoz kapcsolódik, az értekezés „törzssanyagában” első helyen a vizsgált beszélőközösség nyelvi attitűdjének részletezése szerepel, melynek keretében megismerkedhetünk a középiskolások, makro- és mikrokörnyezetük nyelvváltozataihoz való viszonyulásmódjával, értékítéletével, valamint a különböző, főként területi nyelvváltozatot beszélők és a „nyelvelhagyók” beszédmódjának, valamint személyiségének megítélésével. Ezen túlmenően körvonalazódnak azon jellemző nyelvi jegyek, amelyek alapján a tanulók képesek másoktól elhatárolni saját nyelvjárásukat; világossá válik, hogy nyelvjárásukhoz milyen presztízsértéket rendelnek hozzá, illetve hová pozicionálják a nyelvváltozatok rangsorában.

Különálló fejezetben kap helyet a beszélőközösség metanyelvi tudatának, anyanyelvhasználati szokásainak a bemutatása – a standard: vernakuláris nyelvváltozat kontinuumában. Az alfejezetekből továbbá megismerjük az adatközlők köznyelvi és nyelvjárási beszélőkhöz való viszonyát, a közmagyarral szembeni attitűdjét, valamint a beszélőközösségen belüli azon íratlan nyelvhasználati elvárásokat, amelyek a standardizációs törekvéseket befolyásolják.

A disszertáció legvégén a következtetések megfogalmazására kerül sor.

A nyelvi adatok feldolgozása során, az empirikus kutatás alapjául szolgáló kérdőív mindegyik kérdése/kijelentése esetében 18 – független szociológiai és egyéb (pl. önbevallásos alapon – nyelvjárási kompetenciák birtoklása) – változó esetleges hatását vizsgáltam, az

értekezésben azonban csupán a szignifikáns összefüggéseket ismertetem. Mind a 18 változó részmintái között, valamely kérdés esetében, számottevő különbség mutatkozott.

Ugyan a gyűjtés eszközeként csupán kérdőívet alkalmaztam, mégis úgy vélem, hogy a beszélőközösség nyelvi identitásának, nyelvi tudatosságának, metanyelvi tudásának összetett, többszemponútú és rétegspecifikus feldolgozásával kirajzolódik azon tényezőegyüttes, amely meghatározza a vizsgált célcsoport nyelvhasználatát és attitűdjeit.

3. Az anyaggyűjtésről

A vizsgált minta nagysága (1113 fő) és a kérdőív terjedelme miatt (45 főkérdés és azok alkérdései, összesen 71 db.) aktív, direkt gyűjtési módszert, éspedig az írásbeli kikérdezést használtam adatfeltáró módszerként.

A tényleges adatgyűjtés 2006 tavaszán és őszén történt. Személyesen osztottam szét a kérdőíveket, az egész nyelvterületet átfogó két székelyföldi megye (Hargita és Kovászna) 8 városának (Barót, Csíkszereda, Gyergyószentmiklós, Kézdivásárhely, Kovászna, Sepsiszentgyörgy, Székelykeresztúr, Székelyudvarhely) 14 elméleti és szakközépiskolájában.

A vizsgálati minta kiválasztásánál rétegzett mintavételi eljárást alkalmaztam. Mindegyik városban egy jóhírű elméleti és egy átlagos szakközépiskola diákjai közül választottam egy-egy 9. osztályt és 12. osztályt. Az elméleti iskolákban figyelembe vettem a tagozatokat is (reál és humán tagozat), így ott 4-4 osztályt vizsgáltam. Egy városban tehát összesen 6 osztályt vontam be a vizsgálatba: elméleti reál 9. osztály, elméleti humán 9., elméleti reál 12. osztály, elméleti humán 12., szakközépiskola 9. osztály és szakközépiskola 12. osztály. Egy osztályon belül az adatközlőket nem választottam ki, hanem minden esetben teljes osztállyal dolgoztam. Összesen 46 osztály töltötte ki a kérdőíveket, melyből 15 humán (filológia) és 16 reál tagozatos, illetve 15 szakközépiskolai osztály.

4. Hipotézisek

Saját megfigyeléseimre és a magyar nyelvi szétfejlődés jellemzőit bemutató átfogó művekre (lásd Göncz 1999; Csernicskó 1998; Lanstyák 2000; Péntek 2002; Péntek-Benő 2003) is alapozva, két alapvető hipotézissor fogalmazható meg, éspedig:

1. a tömbmagyarságban élő székelyföldi középiskolások többsége pozitívan viszonyul saját régiójának nyelvhasználatához/nyelvváltozatához; a tanulók nyelvi attitűdjét többnyire a racionális és egészséges nyelv szemlélet jellemzi; nyelvi értékítéletüket áthatja a transzszilvanista életfelfogás, életérzés; pozitívan viszonyulnak anyanyelvjárásukhoz;
2. a székelyföldi középiskolás tanulók nyelvhasználatára ma is jellemző az erőteljes táji színezet, a köznyelv-nyelvjárás kontinuumban az adatközlők nyelvhasználat a vernakulárishoz közelít, ezért könnyedén felismerik saját nyelvváltozatuk sajátosságait.

Mindkét általános hipotézissor operacionalizálását a disszertáció két központi fejezetében (3–4. fejezetek) tárgyalt témakörökhöz igazítom, feltételezve azt, hogy a tanulók nyelvi attitűdje és egyéni nyelvhasználatuk között erőteljes a kölcsönös meghatározottság, azaz a vonatkozó fejezetekben ismertett eredmények között vice versa ok-okozati összefüggés mutatható ki.

Feltételezem, hogy mindkét vizsgált témakör esetében bizonyos szociológiai, demográfiai és egyéb változók részmintái jelentős korrelációt eredményeznek a kérdésekre adott válaszokkal. Feltételezésem szerint az általam vizsgált, elsősorban független változók közül (18 db.), gyakoriság tekintetében, messzemenően kimagaslik néhány olyan változó, amely valamennyi fő- és részkérdésre adott válaszokkal szignifikáns összefüggést mutat. Ezek között domináns a

területiség (a középiskolások lakóhelyének/iskolájának megyék és kistájak szerinti megoszlása), tudniillik, a nyelvi szétfejlődés következtében, a székelyföldi régióon belül is, lokális – attitűdbeli és nyelvhasználati – különbségek érzékelhetőek. A regionalitás nézőpontjából, úgy vélem, hogy markáns eltérés érhető tetten a perem- és a központi régiók beszélőközösségének nyelvi tudatossága, identitástudata, önazonossága, önidentifikációja, nyelvi értékítélete és nyelvhasználata között. Ezért, az egyéb szociológiai változók mellett, mindvégig különös figyelmet fordítok a kistérségek közötti különbségek és a kollektív identitástudat feltárására.

Előzetes hipotézisem alapján, a területi tényezőkön kívül, a leggyakrabban előforduló szignifikáns változók az alábbiak lehetnek: a középiskolai osztály típusa, a tanuló neme, az iskolai előrehaladottság (vagyis az évfolyam), az önbevallás szerinti nyelvjárási kompetenciák megléte/hiánya, a magyar nyelv- és irodalomból megszerzett érdemjegy.

A 18 db. vizsgált változó közül legkevesebb releváns korrelációt a szülők iskolai végzettsége és foglalkozása, a szülők származási helye, a tanulók állandó lakóhelyének típusa, valamint az adatközlők másodnyelvi tudása változók eredményeznek.

5. Eredmények

Az előzetes feltételezések – a számadatok alapján – igazolódtak, valamennyi érintett kérdéskörre kimerítő válaszokat kaptunk a vizsgálat eredményei alapján.

A területi nyelvváltozatok megítélésének egybevetéséből szembetűnik, hogy a viszonyítási struktúra mennyire erőteljesen befolyásolja a tanulók állásfoglalását. Területileg minél távolabbi azonnyelvi változatok dimenziójából, perspektívájából (pl. magyarországi/erdélyi) méri össze saját nyelvhasználatukat, annál erőteljesebben érvényesül a regionális identitástudatuk. Ahogyan azonban csökken a fizikai/földrajzi távolság és a területi kiterjedtség az összehasonlítható nyelvváltozatok között, úgy zsugorodik a megkérdezettek lokális identitástudata és válik bizonytalanabbá értékítélete. Vagyis: a magyarországi/erdélyi nyelvhasználat szépségének egybevetéséből elsöprő többséggel (80,59%-kal, $n=897$) az erdélyi beszédmod győzedelmeskedett. Amikor már az erdélyi nyelvváltozatok között kellett mérlegelniük a középiskolásoknak, a székelyföldi nyelvhasználat szépségét csupán 64,42% ($n=717$) említette. A székelyföldi nyelvjárások közül az – etnikailag többnyire homogénnek tekinthető – udvarhelyszéki szerepel a kedveltségi lista élén (41,96%, $n=467$), annak ellenére, hogy a megkérdezett tanulóknak csupán 28,30%-a ($n=315$) él ebben a kistérségben. Saját településük magyar beszédét önmagában, azaz más nyelvváltozatokkal való összevetés nélkül, mindössze a középiskolások 45,10%-a ($n=502$) tartja szépnek. Székelyföld rurális berendezkedése, illetve a tanulók közel azonos falusi-városi lakóhelyének megoszlása ellenére, a városi/falusi nyelvhasználat szépségének egybevetéséből azt látjuk, hogy a városi nyelvváltozat presztízse magasabb, tudniillik az adatközlők 73,05%-a ($n=813$) mintaértékűnek tekinti.

A fentiek alapján bizakodhatunk a székelyföldi magyar nyelvhasználat (regionális köznyelv és székely nyelvjárás) fennmaradásában, hiszen – az eddigi kárpát-medencei középiskolások körében végzett vizsgálatokhoz képest (vö. Lakatos Katalin kárpátaljai, illetve Sándor Anna felvidéki tanulók körében végzett kutatási eredményeivel, Lakatos 2010: 61–2; illetve Sándor A. 2001), a tömbmagyarságban élő székelyföldi középiskolások esetében, jóval reménykeltőbb a helyzet: nyelvi értékítéletüket áthatja a transzszilvanista életfelfogás, életérzés; pozitívan viszonyulnak anyanyelvükhöz/anyanyelvjárásukhoz. Úgy tűnik, hogy a magyarországi (standard) nyelvváltozathoz alacsonyabb presztízsz társul, mely viszonyulásmód a kisebbségi léthelyzetből fakadhat. Ebben a környezetben a nyelv funkciói át- és felértékelődnek, a másság jelzőjévé és az azonosságtudat elsődleges jelölőjévé válnak.

Valamennyi szociológiai változó összefügg a területi nyelvváltozatok tetszésindexének alakulásával. Kiemelendő, hogy a területi nyelvváltozatok megítélése, érdekes módon, éppen a földrajzi/közigazgatási jellegű változókkal függ össze a leginkább. Mindegyik elemzett kérdés esetében a középiskolások megyék és székely nyelvjárási kistájak szerinti részmintái között szignifikáns különbség mutatkozott. Szembetűnő, hogy a Kovásza megyei (és egyben a háromszéki) tanulók közül kedvelik számottevően kevesebben a saját és tágabb régiójuk nyelvhasználatát.

Annak ellenére, hogy csupán néhányan tudták szakkifejezéssel megnevezni a területi nyelvváltozatok között észlelt jelenségeket, mégis összességében kijelenthetjük, hogy a székelyföldi középiskolások jól érzékelik a nyelvjárásuk és a köznyelv, valamint a regionális nyelvváltozatok közötti különbségeket. A tanulók által felismert/vagy észrevétlen nyelvjárási sajátosságokból pedig következtethetünk azokra a jelenségekre, amelyek visszaszorulóban vannak, vagy éppen a regionális köznyelviség részeivé válnak.

A megkérdezettek magas(abb) fokú nyelvi tudatosságról, metanyelvi tudásról tettek tanúbizonyságot, ugyanis a legtöbben és leggyakrabban – a viszonylag nehezen megragadható – fonémaszintű jellemzőket (*a*, *e*, *á* fonémák különböző realizációit) érzékelték és nevesítették.

A területi nyelvváltozatok megítélésénél tapasztalható „távolság-tényező” az azonosított nyelvi jelenségek esetében is előbukkan. Lakóhelyükhöz viszonyítva minél közelebbi regionális nyelvváltozatok jellemzőit vetik egybe, annál inkább a fonémák eltérő kiejtésbeli realizációit érzékelik; minél távolabbi térségek (pl. anyaországi közmagyar/standard) nyelvhasználati jellemzőit mérik össze sajátjukéval, annál inkább a szókincsbeli, szóhasználati különbözőségeket észlelik. A nyelvi alapú falucsúfolók is a fonémaszintet érintik elsősorban.

A regionális nyelvhasználati különbségek felismerése erőteljes, azonban jól kimutatható egyfajta differenciálódás némely szociológiai változóval. A nyelvhasználat területi különbségeit leginkább a – saját bevallás alapján – nyelvjárási kompetenciákkal rendelkezők, a magyar nyelv- és irodalomból jó/kitűnő tanulók, a 12. osztályosok, a lányok, valamint a gimnazisták (különösen a filológia tagozatosok) érzékelik. Habár a középiskolások megyék szerinti megoszlása is beszédes (a Hargita megyei középiskolások lokális identitástudata, nyelvi tudatossága erősebb a Kovászna megyei tanulóknál), a székely nyelvjárási kistérségek szerinti elkülönülés még tovább árnyalja a területiség szerepét, különösen a Hargita megyei adatközlők esetében. A területi nyelvváltozatbeli különbségek felfedezésében, a közigazgatásilag Hargita megyéhez tartozó csik-, gyergyó- és udvarhelyszéki tanulók között számottevő különbség észlelhető. Magasabb fokú nyelvi érzékenységgel a gyergyó- és udvarhelyszékiek rendelkeznek.

A regiolektusok sajátosságainak azonosításában, felismerésében a legérzékenyebbek az önmagukat nyelvjárásban is beszélőnek valló tanulók: mindegyik vizsgált kérdés esetében szignifikáns különbség mutatható ki a részminták között.

A nyelvi változásokat gerjesztő külső tényezők közül egyik legerőteljesebb szerep a tömegkommunikációnak jut. Bár nagyon kevés információval rendelkezünk arról, hogy a határon kívüli magyar régiókra milyen mértékben hatottak (hatnak) a magyarországi nyelvi minták, általános törvényszerűségként mégis kijelenthetjük, hogy az anyaországi nyelvhasználat sajátosságai, jellegzetességei, és különösen a nyelvhelyességi kérdések iránt a kisebbségben élők igen fogékonyak (l. Tolcsvai Nagy 2004: 95–6).

A médiaszereplők nyelvhasználatának megfigyelésében is érzékenynek bizonyultak a székelyföldi középiskolások: a legtöbben (78,80%, *n*=877) különbséget észleltek az anyaországi és a székelyföldi rádió- és tévébemondók nyelvváltozata között.

A helyi lakosság és a székelyföldi médiumok nyelvhasználatának egybevetésekor már nem ennyire egyértelmű az álláspontjuk: 53%-uk (n=598) érzékel eltéréseket, 43,13%-uk (n=480) viszont nem. A regionális köznyelviség jelenségének médiabeli megnyilvánulása állhat ennek a megosztottságnak, bizonytalanságnak a hátterében. Ezzel függhet össze a székelyföldi bemondók „urizáló” nyelvhasználatát feltételező sztereotípiá nagymértékű (87%, n=884) elutasítása is. A vizsgált beszélőközösség határozatlansága továbbfokozódik *A székelyföldi bemondók tájszavakat is használnak* kijelentés megítélésében: a tanulók közel fele-fele arányban érzékelik, vagy éppen nem észlelik a médiaszereplők szóbeli megnyilvánulásaiban előforduló tájnyelvi színezetet.

A média nyelvhasználatot befolyásoló szerepén túl, a beszélők életkora is meghatározó tényező a beszédszokások alakulásában. Ugyan kisebbségi helyzetben a nemzedékek beszédmódja között kisebb mértékű a távolság, különbség – a tájnyelv, illetve a regionális köznyelv használata miatt (Kiss 1994: 93–4; 2002: 194) –, adatközlőim 45,73%-a (n=509) eltérést érzékel a fiatalok és idősök szóbeli közlésében, ráadásul ez utóbbiakét tekinti presztízssértékűnek választékos, tiszta, hagyományos nyelvezete és tisztelettudó stílusjegyei miatt (l. Hegedűs 2001: 381–7; Kiss 2002: 95–6; Szűts 2002). Az is szembevetendő, hogy a tanulók egynegyede (25,16%, n=280) a generációk nyelvhasználatát azonosnak találja, hiszen nem tesz különbséget a két változat között.

A nyelvhasználat korfüggő, életkor-preferenciás változatainak egyidejű állapotban történő feltárásával előkerültek azon kirívó szókincsbeli jellemzők, amelyeket a tanulók nagy része érzékel.

A függő és független változók egymásra hatásából az látható, hogy a legérzékenyebbek a média által közvetített nyelvváltozat és az életkorspecifikus nyelvhasználati sajátosságok felismerésében az iskolai tanulmányaikkal előrehaladottabbak (12. osztályosok), a gimnazisták, a lányok, a magyar nyelv- és irodalomból jó/kitűnő tanulók, valamint a nyelvjárásban is beszélő tanulók.

Érdekes összefüggés figyelhető meg a megyék szerinti részminták esetében: amíg a kisebb kiterjedtségű, és lakóhelyükhöz közeli területi nyelvváltozatok (pl. szomszédos települések) különbségeinek érzékelésében a Hargita megyei tanulók jeleskedtek, addig a magyarországi és helyi média által közvetített nyelvhasználati eltéréseket a Kovászna megyeiek észlelik számottevően. Ugyanakkor utóbbiaknak kevésbé tetszik az idősök beszédmódja.

Az iskolai oktatáson túlmenően, a székelyföldi középiskolások a magyar standarddal többnyire a tömegkommunikációs eszközök, a nyomtatott sajtó, az internet és a társadalmi mobilitás közvetítésével találkoznak. Az egyéni nyelvhasználat alakulásában erőteljes szerep jut a migrációnak. A tanulók válaszai és jómagam megfigyelései alapján is megállapítható, hogy a huzamosabb ideig Magyarországon tartózkodó székelyek nyelvhasználatuk jelentős változásokon esik át. A jelenség megítélése során előbukkantak azon – beszélőközösségen belüli – íratlan szabályok, elvárások, amelyek a csoporthoz tartozás, a csoporttal való azonosulás nyelvi/nyelvhasználati feltételeit teremtik meg. A vizsgált beszélőközösség egyértelműen megfogalmazta azokat a nyelvhasználatra vonatkozó elvárásokat, amelyeket a csoportidentifikáció érdekében saját tagjaival szemben elvár.

A megkérdezett adatközlők válaszaiból bebizonyosodott, hogy a helyi nyelvváltozat a közösségi összetartozás szimbóluma. Feltárult előttünk azon viszonyulásrendszer, mely szerint a legtöbben elvárásként fogalmazzák meg, a közösségi identitástudat megtartása érdekében, a helyi beszélt nyelvváltozat használatát, legalábbis az adott közegben. Azonban érdemes észrevennünk, hogy két síkon mozog a nyelvváltozatok megítélése: egyrészt idealisztikus, elméleti, másrészt pragmatikus/pragmatikai dimenzióban. Az ambivalencián túl egy bizonyos ellentmondás is megfigyelhető a vizsgált beszélőközösség nyelvi attitűdjében: miközben a magyarországi és az erdélyi nyelvhasználat szépségének egybevetése során

egyértelműen az erdélyit preferálják (több mint 80%-uk), az anyaországi nyelvhasználati elemeket átvevő székely beszélők nyelvváltozatának megítélésében nem ennyire világos az álláspontjuk. A hosszabb anyaországi tartózkodás után hazatérő székely egyének megváltozott beszédmódja iránti tiltakozás, elítélő magatartás nem olyan erőteljes, ahogyan logikusan, racionálisan következnie kellene a regionális nyelvváltozatok megítéléséből, alig 45%-uk (n=495) viszonyul negatívan a jelenséghez. Mindezt teszik annak ellenére, hogy – az erdélyi nyelvváltozatokon belül is – legtöbben (64,42%, n=717) a székelyföldöt helyezik a rangsor elejére. Úgy tűnik, hogy sikerült impliciten felszínre hozni azokat a mélyen rejtőző emóciókat, benyomásokat, impulzusokat, amelyek a határon kívüli magyar kisebbség nyelvi tudatában élnek. Amikor a székely nyelvjárás használati színtere, pragmatikai funkciója kerül előtérbe, szemben a magyarországi nyelvhasználattal, a tanulók visszafogottabbak, már nem annyira határozottak a véleménynyilvánításban. Annak ellenére, hogy a standard és a nyelvjárás kontinuumában ez utóbbihoz közelebbnek vélik saját nyelvváltozatukat, mégsem tekintik saját régiójuk beszédmódját elsősorban többségben vonzóknak, hasznosnak, befolyásosnak, presztízs- és mintaértékűnek. Mintha nyelvi komfortérzetük kiegyensúlyozatlan lenne. Ugyan él bennük a nyelvvédő, nyelvmegtartó mentalitás, az újjátállással szembeni elutasító magatartás, mégis közel egynegyedük (23,03%, n=312) elfogadó álláspontot tanúsít az egyéni nyelvhasználati változásokkal szemben. A beszédmód megváltoztatását, az anyaországi (standard) nyelvváltozathoz történő igazítását racionális indítékokkal magyarázzák.

A kiejtés tudatos alakíthatóságának nagymértékű elfogadása (78,26%, n=871) igazolja, hogy a tanulók érzékelik a saját nyelvváltozatra befolyással bíró azon külső tényezőket, nyelvi mintákat, amelyek nem csupán szóhasználati, hanem fonémák szintjén is változást, elmozdulást generálhatnak – a standard irányába. Egyfelől elvárják, hogy az anyaországból hazatérő beszélők saját régiójukban a helyi nyelvváltozatot használják, hiszen ez jelzi az egyén társadalmi és területi hovatartozását, a közösséggel való azonosulást, másfelől igénylik a kívülről hozott újítást, a változást.

A tanulók metanyelvi tudása a standard: vernakuláris nyelvváltozat kapcsolatáról differenciált képet mutat. Mivel két síkon vizsgáltam a tanulók nyelvről való ismereteit (1. köznyelv-/nyelvjárás-használati szokások megnevezése – megfigyeléseik alapján, 2. a két azonnyelvi változat használatának helyénvalósága, illendősége – véleményük alapján), olyan attitűdüket sikerült feltárni, amelyek előrevetítik a nyelvi/nyelvjárási változás tendenciáit.

Az adatközlők a magyar köznyelv/nyelvjárás használati körülményeinek és helyénvalóságának megnevezésében bizonytalanok, a legtöbben – a tanulók megközelítőleg egynegyede –, mindkét nyelvváltozat esetében, a „*bárhon, bármikor*” átfogó kategóriát említi. Második leggyakoribb beszédkörülmény a köznyelv/nyelvjárás használati szokásait illetően a „*hivatalos helyeken*”, illetve „*vidéken, falun*”. A nyelvjárás helyénvalósági listáján tájnyelvhasználati színtérként azonban már alig szerepel a falusi környezet, viszont előtérbe kerül az informális közeg. Vagyis a nyelvjárási beszédmódot a tanulók 21,65%-a (n=241) a meghitt, családi miliőre korlátozná.

A nyelvhasználati körülmények behatárolásától eltérően, a nyelvhasználók csoportjának körülírásában már valamelyest határozottabbnak bizonyultak a diákok. A standard nyelvváltozat használói között első helyen szintén a „*mindenki, bárki*” gyűjtőkategória fordult elő, azonban a tájnyelv-használók között már a falusi beszélőközösséget említik a legtöbben (29,92%, n=333). Elhanyagolható azok száma, akik köznyelv-használókként a városi és a magyarországi beszélőket nevesítik (a megkérdezettek kevesebb mint 4%-a). Vagyis nem azonosítják sem a városi, sem a magyarországi nyelvhasználatot a standarddal. **A magyarországiak nem beszélnek nyelvjárásban** kijelentés nagymértékű elutasítása (a tanulók 47,26%-a, n=526) is azt igazolja, hogy az anyaországi nyelvváltozatot nem azonosítják a

köznyelvvvel (18,69%-uk, n=208 ért egyet az állítás tartalmával). A tanulók egytizede (9,52%-a, n=106) a köznyelv fogalma alatt a hétköznapiakban használt nyelvváltozatot érti.

A köznyelv/nyelvjárás használati körülményeire, szokásaira, használóira irányuló nyílt kérdésekre adott válaszokhoz viszonyítva, az attitűdkijelentések megítélése, jellegükből adódóan, egyértelműbb képet nyújt a tanulók normatudatáról. A kijelentések értékeléséből kirajzolódó hozzáállás teljes mértékben koherens a nyitott kérdésekben kifejtett válaszokkal, csupán súlyozottabban tükrözik a tanulók véleményét. A regionális köznyelviség jelenségének érzékelésére utal, hogy a tanulók több mint fele (53,1%, n=591), valamint 73,67%-a (n=820) úgy véli, hogy Székelyföldön a táji színezetű beszédmód bármilyen körülmények között elfogadható, illetve városokban és falvakban egyaránt jellemző a nyelvjárás használata.

A nyelvjárások iránt a középiskolások attitűdje pozitív, annak használatát presztízsértékűnek tekintik, ön- és csoportazonosságuk kifejezőjeként vélik (vö. Kenesei 2004: 118; Csernicskó 2009: 411–2), ugyanis több mint kétharmaduk (69,73%-a, n=776) a tájnyelv ismeretét és használatát előnyként, többletként értékeli. Hasonló arányban (64,42%, n=717) utasítják el azon sztereotípiát, miszerint a nyelvjárás a köznyelv romlott változata lenne.

A tanulók metanyelvi ismereteinek, valamint nyelvi érzékenységének fokmérőjeként a nyelvjárás meghatározásának képessége és a saját nyelvjárás jellemzőinek bemutatása szolgált. Kimagasló azok száma (86,7%, n=965), akik megpróbálták definiálni a tájnyelvet. Legtöbben (74,01%, n=714) a kommunikációs funkcióját és területiségét (vidékiességét), valamint az identifikáló szerepét (19,52%, n=189) hangsúlyozták. Archaikus jellegére csupán 6,37%-uk (n=62) utalt. A székely nyelvjárás legjellemzőbb sajátosságaként a magánhangzók különböző realizációit nevezték meg.

A tanulók viszonyulásmódja a nyelvjárásokhoz és beszélőikhez instabil alapokon nyugszik. A köztudatban élő nyelvi sztereotípiákat tartalmazó állítások megítélése kétirányú tendenciát mutat, és két síkon csapódik le. Azon kijelentéseket, amelyek negatív színben tüntetik fel a nyelvjárásokat és a nyelvjárási beszélőket, a diákok jelentős hányada elutasítja. Például nagymértékű ellenállást tapasztalhatunk a saját nyelvjárásukhoz való viszonyulásmód előcsalogatására szolgáló *rossznak, helytelennek tartom* sztereotípia esetében, ugyanis a tanulók 91,64%-a (n=1020) elutasítja azt. Valamivel alacsonyabb gyakorisággal, de szintén magas arányban (83,92%, n=934) helytelenítik az anyanyelvük területi változatát – kizárólagosan – használó beszélőkre az *elmaradottnak, falusiasnak tartom* nyelvi alapú diszkriminációra (vö. Kontra 2008: 14), illetve a *nem ismerik a köznyelvet* (82,75%, n=921), iskolázatlanságra, tudatlanságra utaló állításokat. A körülményektől függetlenül mindig és mindenhol nyelvjárást használókra irányuló, a nyelvjárás identitás megtartó, identitásképző funkciójára utaló *Bátran vállalják a hovatartozásukat* kijelentéssel is többnyire (60,65%, n=675) egyetértenek.

Mintegy pálfordulással megtörik ez a pozitív, magas emotív-affektív töltetű hozzáállás, akkor, amikor a tanulóknak általában a nyelvjárás szükségességét kell megítélniük, illetve amikor saját nyelvjárásukhoz való viszonyulásmódjukat kell kifejezniük a köznyelv megközelítéséből. Ekkor eluralkodik a teljes bizonytalanság, tanácstalanság. Közel fele-fele arányban vélekednek úgy, hogy nem szükséges, illetve szükséges – bizonyos beszédhelyzetekben – a kódváltás, vagyis a nyelvjárás kerülése, mások éppen a *Nincs szükségük rá, hogy másképpen beszéljenek* kijelentést utasítják el nagyobb arányban (59,48%, n=662).

Személyes érintettségük megközelítéséből (*Hogyan viszonyulsz saját nyelvjárásodhoz?*) azt látjuk, hogy a köznyelv/tájnyelv kedveltsége ingatag: nagymértékben (77,90%, n=867) elutasítják a *minden más nyelvváltozatnál jobban szeretem a nyelvjárást* viszonykategóriát,

ugyanakkor a *szeretem a nyelvjárást, de a köznyelvet is* kijelentéssel már csak 52,56%-uk (n=585) ért egyet.

A nyelvjárás rejtett presztízse tehát akkor bukkan elő a leginkább, amikor provokáljuk a tanulókat, hiszen beindulnak az „énvédő” mechanizmusok. A nyelvjárás megbélyegzése önmagában, viszonyítás nélkül, erőteljes ellenállást szül, azonban a használati funkciójának megítélésében, köznyelv-kontrasztív szemléletben, már sokkal visszafogottabb viszonyulásmód kontúrjai sejlenek fel.

Az egyéni nyelvhasználati jellemzők alakulása a standard : vernakuláris nyelvváltozatok viszonyrendszerében azt mutatja, hogy a nyelvjárási alapnyelvű székelyföldi középiskolások jó része (65,59%-a, n=730), bevallása alapján, képes a kódváltásra. A megkérdezettek 95,78%-a (n=1066) úgy véli, hogy tudja használni a (regionális) köznyelvet. A nyelvjárási(as) beszédmód tekintetében jóval silányabb gyakorisági mutatóval találkozunk: csupán a tanulók fele (46,72%, n=520) rendelkezik, belső megítélés szerint, nyelvjárási kompetenciával.

A két változat használati intenzitása tekintetében azt látjuk, hogy a székelyföldi diákok 58,76%-a általában, vagyis a mindennapi szóbeli kommunikációban a standardot részesíti előnyben.

Azon túlmenően, hogy kódválasztásukat főként a beszédpartnerhez fűződő viszonyuk befolyásolja, körvonalazódik azon tendencia is, hogy informálisabb beszédhelyzetekben elsősorban anyanyelvjárásukat beszélik. Minél formálisabb azonban valamely beszédhelyzet (pl. polgármesteri hivatal), annál nagyobb gyakorisággal (közel 90%-uk) állítják a tanulók, hogy a (regionális) köznyelvet használják. Az iskolai körülmények közötti nyelvváltozatválasztás két szinten különíthető el: az osztálytársakkal, barátokkal, illetve a tanárokkal, magyartanárral való kommunikációs szituációk szerint. Az eredmények kiválóan tükrözik a különbségeket: míg osztálytársaikkal, az iskola falai között, a diákok közel 40%-a a vernakuláris nyelvváltozatot használja, addig tanáraikkal (és magyartanárjukkal is) alig 12%-uk beszél tájnyelven.

6. Következtetések

A székelyföldi középiskolások anyanyelvi tudatát és anyanyelvhasználatát a tanulók metanyelvi tudása alapján vizsgáltam. Vélekedéseikből két jelenségcsoport – mély és többszálú – egymásbafonódása különíthető el: egyrészt a regionális/lokális identitástudatot erősítő anyanyelvjárás emotív-affektív, némi elfogultsággal párosuló megközelítése, másrészt a standard: vernakuláris nyelvváltozat-páros kontrasztív szembeállításából is eredeztethetően, a helyi nyelvjárás nagyfokú funkcióbeli bizonytalanságára, már-már skizofréniára (vö. Kontra 2008: 12) utaló magatartás. Ráadásul mindkét megfigyelt jelenségekört árnyalják, befolyásolják a független (szociológiai) és néhány, általam „egyéb” gyűjtőkategóriába besorolt változók, mint például a saját bevallás szerinti nyelvjárási kompetenciák megléte/hiánya, vagy az érdemjegy, osztályzat.

Mivel az értekezés vezérfonalát mindvégig az egyes változók részmintái és a válaszok közötti összefüggések feltárása képezte, a konklúziók megfogalmazásakor is ezekre támaszkodom. A 16 vizsgált és szignifikáns változó közül az öt leggyakoribb – csökkenő sorrendben – a következő: 1. a tagozat típusa (filológia, reál, szakközép), 2. az önbevallás alapú nyelvjárási kompetenciák megléte/hiánya, 3. a középiskolások székely nyelvjárási kistájak szerinti megoszlása (Három-, Csík-, Udvarhely- és Gyergyószék), 4. magyar nyelv- és irodalomból megszerzett érdemjegy, 5. évfolyam (9. és 12. osztály). Kiemelendő, hogy – a legtöbbször előforduló szignifikáns változók közül –, három az oktatási rendszerhez köthető, egyik-egyik attitűdbeli, illetve területi jellegű. Mindezek alapján statisztikailag is igazolva, kijelenthetjük, hogy a legfontosabb térréum, ahol tennivalónk bőven akad, az a közoktatás, különösen az

anyanyelvi nevelés. Ezen a szintén legnagyobb felelősség a magyartanárokra hárul, hiszen – a lingvicizmus, a nyelvi alapú diszkrimináció enyhítésében –, a hozzáadó kettősnyelvűség szemléletmóddal, olyan érték-struktúrákat alakíthatnak ki, amelyek a székelvöldi, elsődleges nyelvjárási anyanyelvváltozatú diákok nyelvi komfortérzetét, nyelvjárási vitalitását javítaná. Mindehhez, természetesen megfelelő segédanyagokra van szükség, hiszen, csupán a nemstandard elemek írásbeli előfordulásával, máris a nyelvjárás prezstíznövekedését, a regionális köznyelviség tudatosulását, és a funkcionális-szituatív kettősnyelvűség megvalósulását segíthetjük elő.

Hivatkozások

- Bartha Csilla 1999. *A kétnyelvűség alapkérdései*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Bodó Csanád 2004. Nyelvek és közösségek vitalitása Moldovában. In Kozma István – Papp Richárd (szerk.): *Etnikai kölcsönhatások és konfliktusok a Kárpát-medencében*. Gondolat – MTA Etnikai-Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Budapest, 150–60.
- Bodó Csanád 2007. A magyar nyelvi vitalitás területisége Moldvában. In Zelliger Erzsébet (szerk.): *Nyelv – területiség – társadalom. A 14. Élőnyelvi Konferencia (Bük, 2006. október 9–11.) előadásai*. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 228., Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 123–42.
- Bradley, David: *Language Attitudes: The key factor in language maintenance*. In Bradley, David – Bradley, Maya (szerk.): *Language Endangerment and Language Maintenance*. RoutledgeCurzon, London, 1–10.
- Crystal, David 1998. *A nyelv enciklopédiája*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Czibere Mária 2008. Az anyanyelvi nevelés és az identitás összefüggései. In Csernicskó István – Kontra Miklós (szerk.): *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint Kft. és II. Rákóczi Ferenc KMF., Ungvár – Beregszász, 56–80.
- Csernicskó István 1998. *A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján)*. Osiris Kiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest.
- Csernicskó István 2009. „Szépen, igeragozás szerint beszélnek”– Mi, ti és ők, avagy hogyan látják nyelvváltozataikat a kárpátaljai magyarok. In Borbály Anna – Vančoné Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák. 15. Élőnyelvi Konferencia Párkány (Szlovákia), 2008. szeptember 4–6*. Tinta Könyvkiadó, Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra, 405–13.
- Felde Györgyi 1992. Nyelvérzék és normatudat egy általános iskolai tanulók körében végzett felmérés tükrében. In Kemény Gábor (szerk.): *Normatudat – nyelvi norma*. MTA Nyelvtudományi Intézete, Budapest, 177–91.
- Gál Noémi 2010. *A nyelvi revitalizáció. Elméletek, módszerek, lehetőségek*. A Szabó T. Attila Nyelvi Intézet kiadványai 6., Kolozsvár, Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége.
- Gereben Ferenc 1998. Anyanyelv és identitástudat kapcsolata a magyarpárú kétnyelvűség helyzetében. In Lanstyák István – Szabó Mihály Gizella (szerk.): *Nyelvi érintkezés a Kárpát-medencében*. Kalligram Kiadó, Pozsony, 113–27.
- Gereben Ferenc 1999. *Identitás, kultúra, kisebbség*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Giles, Howard – Richard Bourhis – Douglas Taylor 1977. Towards a theory of language in ethnic group relations. In H. Giles (szerk.): *Language, Ethnicity, and Intergroup Relations*. Academic Press, London, 307–48.
- Gombert, Jean Emil 1997. Metalinguistic development in first-language acquisition. In van Lier, Theo-David Corson (eds.): *Encyclopedia of Language and Education*. Kluwer, Dordrecht – Boston – London, 43–51.

- Göncz Lajos 1999. *A magyar nyelv Jugoszláviában (Vajdaságban)*. Osiris Kiadó – Fórum Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Újvidék.
- Hegedűs Attila 2001. A nyelvjárási szókészlet és vizsgálata. In Kiss Jenő (szerk.): *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 375–408.
- Hires-László Kornélia 2009. A nemzeti és lokális identitás tényezői a kárpátaljai magyarok körében. In Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Poliprint, Ungvár, 47–53.
- Hódi Sándor 2006. Történelmi traumák a magyarság kollektív tudatában. *Nyelvünk és Kultúránk* 1–2: 16–20.
- Hunyady György 1996. *Sztereotípiák a változó közgondolkodásban*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kenesei István szerk. 2004. *Nyelv és nyelvek*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1990a. Gondolatok a kommunikatív dialektológiáról. In Szabó Géza (szerk.): *II. Dialektológiai Szimpozion*. VEAB, Veszprém, 37–46.
- Kiss Jenő 1990b. A nyelvjárások mai élete, szerepük a köznyelv formálásában. In Fekete Péter – V. Raisz Rózsa (szerk.): *Az anyanyelv értékrendje és az iskola*. Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 189., Magyar Nyelvtudományi Társaság, Budapest, 60–2.
- Kiss Jenő 1994. *Magyar anyanyelvűek – magyar nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 1996a. A nyelvi attitűd és a másodlagos nyelvi szocializáció: vizsgálatok nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 138–51.
- Kiss Jenő 1996b. Nyelvjárás és köznyelv: általános iskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata nyelvjárási környezetben. *Magyar Nyelv* 92: 403–15.
- Kiss Jenő 1998. Helyes és helytelen (nyelvjárási környezetű általános iskolások nyelvi adatainak tükrében). *Magyar Nyelv* 94: 257–69.
- Kiss Jenő 2000. *Magyar nyelvjárástani kalauz*. Magyar Nyelvészeti Továbbképzési Füzetek 3. ELTE Mai Magyar Nyelvi Tanszék, Budapest.
- Kiss Jenő 2001. A regionális nyelvhasználati és nyelvi változások. In uő (szerk.) *Magyar dialektológia*. Osiris Kiadó, Budapest, 241–56.
- Kiss Jenő 2002. *Társadalom és nyelvhasználat*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kiss Jenő 2004. Nyelvjárásművelés. In Balázs Géza (szerk.): *A magyar nyelvi kultúra jelene és jövője*. II. MTA Társadalomkutató Központ, Budapest, 229–44.
- Kiss Jenő 2010. Előzetes az Új magyar nyelvjárási atlasz szociolingvisztikai tanulságaiból. *Magyar Nyelvőr* 134/4: 385–9.
- Kontra Miklós 2008. Hol tartunk 2008-ban? In Csernicskó István – Kontra Miklós (szerk.) *Az üveghegyen innen. Anyanyelvváltozatok, identitás és magyar anyanyelvi nevelés*. PoliPrint Kft. és II. Rákóczi Ferenc KMF., Ungvár – Beregszász, 10–6.
- Kozík Diána 2004. A nyelvjárásokkal kapcsolatos attitűdvizsgálatok a szlovákiai magyar pedagógusok néhány csoportjában. In Lanstyák István – Menyhárt József (szerk.): *Tanulmányok a kétnyelvűségről II*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony, 93–124.
- Lanstyák István 1998. Egy kétnyelvű magyar közösség emléke – túl a Kecegárdán. In uő: *Nyelvünkben – otthon*. NAP Kiadó, Dunaszerdahely, 33–40.
- Lanstyák István 2000. *A magyar nyelv Szlovákiában*. Osiris Kiadó – Kalligram Könyvkiadó – MTA Kisebbségkutató Műhely, Budapest – Pozsony.
- Lakatos Katalin 2010. Kárpátaljai magyar iskolások nyelvi tudata és attitűdje. Kézirat. Doktori disszertáció. Budapest.
- Lőrík József 2006. A gyermeki fonológiai tudatosság megismeréséről. *Beszédgyógyítás* 2: 32–60.

- Minya Károly 2005. *Rendszerváltás – normaváltás. A magyar nyelv művelés története, elvei és vitái 1989-től napjainkig*. Segédkönyvek a nyelvészet tanulmányozásához 65. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- P. Lakatos Ilona – T. Károlyi Margit 2009. A mai magyar nyelv változatok megítélése több időmetszetben. In Karmacs Zoltán – Márku Anita (szerk.): *Nyelv, identitás és anyanyelvi nevelés a XXI. században*. Poliprint, Ungvár, 74–80.
- Péntek János 1999a. Magyar nyelvi különfejlődés a Kárpát-medencében. In uő: *Az anyanyelv mítosza és valósága*. Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, AESZ-füzetek 5., Kolozsvár, 38–50.
- Péntek János 1999b. A megmaradás esélyei. Anyanyelvű oktatás, magyarságtudomány, egyetem Erdélyben. A Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társasága, Budapest.
- Péntek János 2001. *A nyelv ritkuló légköre. Szociolingvisztikai dolgozatok*. Komp-Press, Kolozsvár.
- Péntek János 2002. Magyar nyelvi különfejlődés a Kárpát-medencében. In A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 220–7.
- Péntek János 2003. A nyelvi állomány tervezése a külső régiókban. In Péntek János – Benő Attila: *Nyelvi kapcsolatok, nyelvi dominanciák az erdélyi régióban*. Szabó T. Attila Nyelvi Intézet Kiadványai 1., Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 121–31.
- Péntek János 2007. Nyelv és identitás a Kárpát-medencében. *Hitel* 7: 91–8.
- Sándor Anna 2001. A nyelvi attitűd kisebbségben. *Magyar Nyelv* 97: 87–95.
- Sándor Klára 1995. Az élőnyelvi vizsgálatok és az iskola. *Regio* 4: 121–48.
- Sándor Klára 2001. Szociolingvisztikai alapismeretek. In Sándor Klára (szerk.): *Nyelv, nyelvi jogok, oktatás*. JGYF Kiadó, Szeged, 7–48.
- Schöpflin Aladár 1998. Ráció, identitás, hatalom. *Regio* 2: 3–32.
- Szász Mónika 1995. Nyelvérzék és normatudat a Székelyföldön. *Kétnyelvűség* 2: 39–50.
- Szűts László 2002. A fiatalok nyelvéről. In A. Jászó Anna – Bódi Zoltán (szerk.): *Szociolingvisztikai szöveggyűjtemény*. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 100–4.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998a. *A nyelvi norma*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tolcsvai Nagy Gábor 1998b. A nyelvi közösség és a nyelvi egység, kisebbségben. In Kontra Miklós – Saly Noémi (szerk.): *Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról*. Budapest, Osiris, 37–9.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2004. *Nyelv, érték, közösség*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Wardhaugh Ronald 2005. *Szociolingvisztika*. Osiris, Budapest.
- Zelliger Erzsébet 2008. Identitástudat a felső-ausztriai magyarok körében. *Nyelvünk és Kultúránk* 4: 79–83.

Az értekezés témakörében megjelent saját publikációk

- Lukács Csilla 2007. A székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási attitűdje. In Benő Attila – Fazakas Emese – Szilágyi N. Sándor (szerk.): *Nyelvek és nyelvváltozatok. Köszöntő kötet Péntek János tiszteletére. II.* Anyanyelvápolók Erdélyi Szövetsége, Kolozsvár, 55–66.
- Lukács Csilla 2007. A regionális nyelvhasználati különbségek érzékelésének kérdéséhez. In Kuna Ágnes – Veszelszki Ágnes (szerk.): *Félúton 3.* ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola, Budapest, 181–93. (<http://linguistics.elte.hu/studies/fuk/fuk07>)
- Lukács Csilla 2007. Nyelvjárási attitűdvizsgálat székelyföldi középiskolások körében. In Guttmann Miklós – Molnár Zoltán (szerk.): *V. Dialektológiai Szimpozion.* Berzsényi Dániel Főiskola Magyar Nyelvészeti Tanszékének Kiadványai VIII., Szombathely, 164–7.
- Lukács Csilla 2008. Nyelvjárás és köznyelv: székelyföldi középiskolások nyelvi tudatosságának vizsgálata. *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 1: 73–9. (<http://www.sztanyi.ro/download/nyirk08-1.pdf>)
- Lukács Csilla 2009. Székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási identitástudata. In: Váradi Tamás (szerk.): *Válogatás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Doktorandusz Konferencia előadásaiból.* MTA Nyelvtudományi Intézet, Budapest, 80–90. (<http://www.nytud.hu/alknyelvdok/proceedings07>)
- Lukács Csilla 2009. Nyelvjárás és köznyelv: székelyföldi középiskolások nyelvi/nyelvjárási tudatosságának vizsgálata. In Borbély Anna – Vanconé Kremmer Ildikó – Hattyár Helga (szerk.): *15. Élőnyelvi Konferencia – Nyelvideológiák, attitűdök és sztereotípiák.* Tinta Könyvkiadó, Budapest – Dunaszerdahely – Nyitra, 331–8.